

Prof. dr DRAGUTIN V. MARSENIĆ

DRUŠTVENO-EKONOMSKI »MODELI« AKUMULACIJE I INVESTICIJA I PRIVREDNI RAZVOJ

1. UVODNE NAPOMENE

Problem odnosa privrednog sistema i privrednog razvoja postaje sve aktuelniji. Njegovoj aktuelnosti, između ostalog, doprinosi saznanje da se privredni razvoj u socijalističkim zemljama Istočne Evrope sve više suočava sa usporavanjem privrednog rasta i da to usporavanje nije izazvano nestašicom akumulacije i investicija, te oskudnošću proizvodnog kapitala, već opadajućom efikasnošću investiranja i upotrebe postojećih proizvodnih potencijala. I unutar razvijenih kapitalističkih zemalja proizvodni potencijali, akumulisani tokom novije ekonomske istorije i posebno posle drugog svetskog rata, ne potvrđuju se ekonomski u brzom privrednom rastu. Očigledno je da se mnogi problemi privrednog rasta i razvoja nalaze upravo u privrednim sistemima i socijalističkih i razvijenih kapitalističkih zemalja i to u onom najvažnijem domenu privrednih sistema koji se naziva sistem proširene reprodukcije. Reč je o sistemskim (institucionalnim) uslovima formiranja i upotrebe (investicionog angažovanja) proizvodne akumulacije.

U našoj zemlji smo, takođe, suočeni sa sistemskim »barijerama« privrednog rasta i razvoja. Reč je o tome da smo na jednoj strani konceptualno, ideološki i u načelu institucionalno oformili originalan, i na Marksovoj socijalističkoj viziji zasnovan, sistem upravljanja privrednim razvojem. Za razliku od drugih sistema, u savremenom svetu upravljanje privrednim razvojem u našem sistemu nije (to jest određenije: ne treba da bude) ni isključiva ni prevashodno funkcija privatnih vlasnika kapitala, privatnih preduzetnika, tehnostrukture i države, već, pre svega, radnika udruženih u osnovne organizacije udruženog rada i u raznovrsne asocijacije ovih organizacija, to jest, jednostavno upravljanje privrednim razvojem u našem privrednom sistemu treba da bude funkcija udruženog ra-

da. S druge strane, organizovanje udruženog rada preživljava početne »porodajne« teškoće te nam se udruženi rad još uvek ispoljava kao skup nepovezanih osnovnih organizacija sa uveliko isparcelisanim interesima, sredstvima i dohotkom. Zbog toga se i projektovani upravljački sistem, u središtu kojeg se nalazi udruženi rad, suočava sa stvarnošću u kojoj se ni izdaleka ne potvrđuju (i uveliko demantuju) njegova osnovna polazišta.

U ovom radu ćemo izložiti tri društveno-ekonomska »modela« akumulacije i investicija (sistem proširene reprodukcije) u kojima se ogleda sva složenost uticaja privrednog sistema na privredni razvoj.

2. PRIVREDNI SISTEM I PROBLEMI FORMIRANJA AKUMULACIJE

1. Akumulacija je »višak« nacionalnog dohotka nad neproizvodnom tekućom i investicionom potrošnjom. Ona je finansijski i materijalni izvor neto — privrednih fiksnih investicija i investicija u obrtna sredstva (koje čine prirast zaliha sirovina, nedovršene proizvodnje i gotovih proizvoda). Akumulacija posredstvom investicija je izvor proširene reprodukcije, to jest privrednog rasta. Drugi izvor privrednog rasta, koji ćemo u daljim izlaganjima zanemariti, predstavlja efikasnost investicija kao i povećavanje efikasnosti korišćenja (upotrebe) zatečenog proizvodnog potencijala nastalog kao rezultat akumulacije i investicija tokom proteklih godina.

Akumulacija je istovremeno i finansijska i materijalna kategorija kao što su to uostalom i drugi makro-ekonomski proizvodni agregati (nacionalni dohodak, društveni proizvod i stavke njihove namenske raspodele i upotrebe).

Po svom materijalnom sadržaju, akumulaciju čine ona dobra od kojih inače zavisi nastavljanje proizvodnje u proširenim razmerama. Za povećavanje proizvodnje neophodna je i dodatna radna snaga, te se količina potrošnih dobara neophodnih novozaposlenoj radnoj snazi javlja kao sastavni deo naturalne strukture akumulacije. Preostale dve stavke naturalne strukture akumulacije su sredstva i predmeti rada, to jest proizvodna dobra. Ukupan volumen proizvodnih i potrošačkih dobara, koja su namenjena proširenoj reprodukciji, čini realnu akumulaciju.

U svom finansijskom izrazu, akumulacija predstavlja onaj novčani deo nacionalnog dohotka koji je u postupku njegove raspodele i finalne upotrebe usmeren u proširenu reprodukciju. Ona kao takva predstavlja »štednju« za čiji iznos su finansijski izvori tekuće i investicione neproizvodne potrošnje manji od nacionalnog dohotka. U pitanju je nominalna akumulacija.

Važno pitanje funkcionisanja svake privrede svakako su odnosi u kojima se međusobno nalaze realna i nominalna akumulacija. Po pravilu, apsolutne podudarnosti nema. Velike razvojne ambicije relativno nerazvijenih zemalja dolaze do izražaja i u velikim finansijskim izdvajanjima iz nacionalnog dohotka za akumulaciju. Visoka stopa nominalne akumulacije »sudara se« sa ograničenjima u

naturalnoj strukturi akumulacije u kojoj dominiraju potrošna, a nedostaju proizvodna dobra i posebno sredstva za rad. U odsustvu spoljno-trgovinske razmene, visoka nominalna stopa akumulacije realno se svodi na nivo koji je određen naturalnom strukturom domaće proizvodnje, to jest količinom proizvodnih dobara koja se mogu upotrebiti za proširenu reprodukciju. Relativno razvijenije zemlje mogu biti suočene sa znatno većim materijalnim mogućnostima akumulacije nego što su spremne da finansijski izdvajaju za akumulaciju. Raskorak ide u prilog realne akumulacije koja tako nadmašuje nominalnu, pa se uz pretpostavku odsustva razmene sa inostranstvom akumulacija i ovde formira analogno viškovima proizvodnih dobara nad njihovom zamenom, to jest viškovima koji se moraju upotrebiti za proširenu reprodukciju.¹

Razume se, da se u oba slučaja koristi robna razmena sa inostranstvom u funkciji pribavljanja nominalnoj akumulaciji adekvatnog obima realne akumulacije. U prvom slučaju se to postiže pribavljanjem, putem spoljno-trgovinske razmene, proizvodnih dobara i pre svega sredstava za rad u zamenu za potrošna dobra. U drugom slučaju se pribavljaju potrošna dobra u zamenu za proizvodna dobra, a pre svega, za sredstva za rad.

U dugoročnijim razvojnim tokovima, ekonomska strategija mora, po pravilu, biti usmerena da vitalne elemente iz naturalnog sastava akumulacije (najvažniju opremu, energiju i esencijalne sirovine) obezbeđuje domaćom proizvodnjom ukoliko je obdarena prirodnim izvorima.

Problem determinanti realne akumulacije i njenog odnosa sa nominalnom akumulacijom, složeno je i aktuelno pitanje za većinu zemalja današnjeg sveta. To pitanje nećemo u ovom radu razmatrati.

Poseban je momenat da se razvoj često oslanja na inostranu akumulaciju, bilo da zemlja vrši uvoz materijalnih elemenata akumulacije sa odloženim plaćanjima po ugovorenim uslovima (robni krediti), bilo da uvoz materijalnih elemenata akumulacije plaća iz finansijskih inostranih kredita, bilo da konačno dobija inostranu pomoć. Prva dva momenta i nisu u suštini inostrana, već anticipirana domaća akumulacija s osloncem na budući domaći dohodak. Zbog toga je izuzetno važno visoko produktivno angažovanje ino-

¹ U literaturi se često naturalni sadržaj akumulacije poistovećuje sa onim delom proizvodnje sredstava za rad koji prevazilazi obim zamene. To je obično slučaj sa dvosektorskim modelima u kojima prvi sektor čini proizvodnju investicionih, a drugi potrošnih dobara. Marks je međutim, precizno naturalni sadržaj akumulacije kapitala video kao uvećavanje i sredstva za proizvodnju (konstantnog kapitala) i sredstva za potrošnju (varijabilnog kapitala). „Da bi se akumulisalo, mora se jedan deo viška vrednosti pretvarati u kapital. Ali, ne praveći čuda, čovek može u kapital pretvoriti samo takve stvari koje su upotrebljive u procesu rada, to jest sredstva za proizvodnju, a zatim stvari koje služe radnikovom održavanju, to jest životna sredstva ... Jednom reči: višak vrednosti može se pretvoriti u kapital samo zato što višak proizvoda, čija je on vrednost, već sadrži materijalne sastavne delove nekog novog kapitala“ (Marks, „Kapital“, izd. Prosveta i BIGZ, 1973, str. 512).

strane akumulacije kako bi se stvarala podloga za njeno vraćanje. To pitanje u ovom radu nećemo razmatrati.

Ovde nas prvenstveno interesuje privredno-sistemska određenost akumulacije i to u njenom finansijskom izrazu kao dela novčanog dohotka koji se raspodelom namenjuje proširenoj reprodukciji.

2. Sa stanovišta načelnih ideoloških polazišta privrednog sistema mogu se razlikovati tri »čista«, i razume se međusobno veoma suprotstavljena, »modela« akumulacije i to prema kriteriju odgovornih društvenih subjekata koji formiraju akumulaciju i koji su, u krajnjoj liniji, društvena snaga koja inicira i ostvaruje privredni razvoj.

Prvi »model« akumulacije njeno formiranje vezuje za privatnog vlasnika kapitala ili za preduzetnika kao njegovog ekonomskog opunomoćenika. Motiv koji diktira formiranje akumulacije je profit. Akumulacija se, zapravo, u ovom modelu ispoljava kao uvećavanje kapitala², a profit je, analogno zakonu prosečne profitne stope srazmeran veličini kapitala angažovanog u proizvodnji. Akumulacija je sastavni deo unutrašnjeg bića privatnog kapitala i podjednako uslov njegove egzistencije i uvećavanja. U ovom se modelu akumulacija, kao makro-ekonomski agregat, javlja tek kao zbirni rezultat poslovnog ponašanja mnogobrojnih privatnih vlasnika i preduzetnika.³

U drugom »modelu«, akumulaciju formira država. Reč je o državno-socijalističkom ekonomskom sistemu. U tom sistemu država nastupa kao zastupnik interesa radničke klase i kao njen politički i ekonomski opunomoćenik. Motivi kojima se ona rukovodi u deobi nacionalnog dohotka na akumulaciju i neproizvodnu potrošnju, posmatrano na dugi rok, su povećavanje životnog standarda stanovništva, čemu mora da prethodi ubrzano razvijanje materijalnih proizvodnih snaga i povećavanje proizvodnje. Indirektno, i na dugi rok, akumulacija je sredstvo za rastuće zadovoljavanje potreba stanovništva putem povećavanja neproizvodne potrošnje. Međutim, prema do sada stečenom iskustvu socijalističkih zemalja, a pre svega Sovjetskog Saveza i njegovih istočno-evropskih satelita, akumulacija se javlja kao sredstvo za povećavanje proizvodnje bez direktnijih uticaja toga na rast životnog standarda. Analogno logici ukupnog privrednog sistema, u ovom modelu akumulacije izostaju motivi za njeno formiranje na nivou mikro-privrednih subjekata — privrednih preduzeća. Ova, jednostavno u svome poslovnom ponašanju,

² »S konkretne tačke gledišta, akumulacija se svodi na reprodukovanje kapitala u progresivnom razmeru« (Marks: „*Kapital*“, citirao izdanje, str. 513).

³ U ovom modelu akumulacije deluju faktori njenog *rasparčavanja*, jer „... se uvećavanje aktivnih kapitala ometa i stvaranjem novih i cepanjem starih kapitala ali i faktori njenog uvećavanja, to jest privlačenja individualnih kapitala, pretvaranje mnogih manjih kapitala u manji broj krupnih. Vitalnost celog modela se zasniva na prevazi faktora privlačenja nad faktorima rasparčavanja individualnih kapitala. „Svet bi još bio bez železnica da je morao čekati dok akumulacija ne osposobi nekoliko pojedinačnih kapitala za građenje neke železnice“. (Marks: „*Kapital*“, citirano izdanje, strana 555).

selede direktive centralnih državnih upravljačkih organa i uspešnost svoga poslovanja mere stepenom izvršavanja (prebacivanja ili podbacivanja) direktivnih zadataka. Akumulacija se, u ovom modelu, već u startu javlja kao makro-ekonomski agregat i po tome se ovaj model razlikuje od prethodnog u kome je akumulacija, kao makro-ekonomski agregat, tek izvedena, naknadno izračunata veličina, dok ju faktički čine samo disperzirane, usitnjene novčane sume namenjene proširenoj reprodukciji kod velikog broja privatnih vlasnika i preduzetnika.

Treći model akumulacije je, uslovno rečeno, socijalistička varijanta prvog modela. Naime, u tom modelu se umesto privatnog vlasnika i preduzetnika kao subjekat akumulacije, javlja radni kolektiv, a umesto profita kao motiv akumulacije javlja se dohodak. Za razliku od prvog modela, u kome je akumulacija primenjivana, od strane pojedinačnih kapitalista, viška vrednosti kao kapitala ili ponovno pretvaranje viška vrednosti u kapital, u ovom modelu akumulacije, izdvajanja iz dohotka za proširenu reprodukciju su društveni čin. Reč je dakle, o modelu akumulacije u kojem je namenska raspodela dohotka podružtvljena, te u kome je i sam dohodak zbog toga društvena svojina. Treći model akumulacije, o kome je reč, spaja u polit-ekonomsku sintezu mikro-ekonomsku motivaciju za akumuliranjem sa potrebom i neophodnošću da se akumulacija ex ante određuje i kao makro-ekonomski agregat i proporcija u srazmeri sa nacionalnim dohotkom. Ovaj model akumulacije, dakle, prevazilazi (a) podređenost opšteg privatno-sopstveničko-preduzetničkom interesu (čime se odlikuje prvi model) ali i (b) »teror« koji opšti, i od strane države nametnuti, ekonomski i društveni interes vrši nad motivacijom radnih kolektiva kao nosilaca motivacije za akumuliranjem (što je svojstveno drugom modelu). Za razliku od prva dva modela akumulacije koji su praktično proveravani, delom potvrđivani a delom demantovani i koji su konačno teorijski fundirani i institucionalno oblikovani, treći model akumulacije se još uvek nalazi u »eksperimentalnoj« fazi. Treći model akumulacije nema jedinstvenu, opšte prihvaćenu teorijsku podlogu te se javlja u više teorijski međusobno suprotstavljenih varijanti. Delom zbog toga, a delom i zbog drugih razloga, njegova je insitucionalna razrada veoma siromašna. Ona se uglavnom sastoji u opisu pretpostavljenog ponašanja mikro-privrednih subjekata da u svom, i opšte-društvenom interesu, stalno uvećavaju društvena sredstva za proizvodnju angažujući u tu svrhu (dakle za akumulaciju) deo stečenog dohotka. Najzad, treći model zbog teorijske i još više institucionalne nedograđenosti, nije svoju vitalnost još uvek praktično dokazao iako je po odlikama i nastojanjima, čijem ostvarivanju teži, superiorniji u odnosu na prethodna dva. Poslednja konstatacija se zasniva na ubedenju u valjanost sistema u kojem radnici udruženi u svoje (radničke) asocijacije upravljaju društvenom reprodukcijom pa samim tim i akumulacijom. Opet smo na onom terenu u kome ideologija definiše željeni društveni odnos te posredstvom političkog sistema angažuje određene društvene snage

da ga postupno praktično potvrđuju. Upravo se u toj fazi nalazi treći model akumulacije o kome je reč.

Tri modela akumulacije se zasnivaju na tri različita oblika vlasništva nad sredstvima za proizvodnju: (a) privatno-kapitalističkom, (b) državno-socijalističkom i (c) samoupravno-socijalističkom (društvenom) vlasništvu. U meri u kojoj uspevaju da obezbede prošireno reprodukovanje (uvećavanje) sredstava za proizvodnju, tri modela akumulacije jačaju (ili slabe) društvene odnose zasnovane na društveno-ekonomskom (svojinskom) statusu sredstava za proizvodnju. Prva dva oblika vlasništva su teorijski jasno definisana i institucionalno zaštićena. Treći oblik vlasništva još je u nastajanju. On se jasnije izražava »negativnim« kvalifikacijama kao negacija privatnog i državnog vlasništva, dok se teže obeležava atributima koji čine njegovu unutrašnju suštinu. Otuda se treći oblik vlasništva ideološki označava kao »nesvojina«. Ova njegova oznaka dobila je i načelnu institucionalnu potvrdu u jugoslovenskom privrednom sistemu. Kao takav, ovaj oblik vlasništva isključuje titulara svojinskih prava kao što uopšte isključuje svojinu u funkciji odrednice međuljudskih odnosa povodom ostvarivanja proizvodnje, raspodele i razmene materijalnih dobara i usluga. Prednje načelno institucionalno rešenje teorijski je zasnovano na određenim Marksovim pogledima iznetim povodom Pariske komune.⁴ Ono iz sebe ima jedan broj teoretičara koji su ga dalje razvijali u svojim radovima.⁵ Međutim, brojniji su ekonomisti koji attribute svojine vide i u društvenim sredstvima za proizvodnju u okviru samoupravnog privrednog sistema te na toj osnovi razvijaju koncept raspodele i formiranja akumulacije.⁶

3. Nijedan od tri modela akumulacije danas ne funkcioniše u svome čistom obliku. Naime, današnji modeli akumulacije posmatrani kao društvena praksa sadrže u sebi elemente koji protivreče njihovoj načelnoj ideološkoj zasnovanosti.

a. Model akumulacije u kojem se ona (akumulacija) formira kao rezultat ponašanja u raspolaganju profitom privatnog vlasnika i preduzetnika funkcionisao je u svom relativno čistom obliku samo u doba liberalnog kapitalizma. Apologetski je branjen od klasičnih ekonomista. Njegovu klasnu suštinu i istorijsku prolaznost isticao je Marks.

⁴ Marks je zapravo u delu „*Gradanski rat u Francuskoj*“ ukidanje privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju opisao sledećim rečima „Ona (Komuna — D. M.) je htela da individualnu svojinu učini stvarnošću pretvarajući sredstva za proizvodnju, zemlju i kapital, koji sada pre svega predstavljaju sredstva za porobljavanje i eksploataciju rada u puka oruđa slobodnog i udruženog rada“ (kurziv moj). K. Marks, F. Engels: Izabrana dela I, Kultura 1949. str. 500.

⁵ Ovo je stanovište najviše zastupao Edvard Kardelj. Videti knjigu „*Protivrečnosti društvene svojine u savremenoj socijalističkoj praksi*“, Radnička štampa, Beograd, 1972. Među ekonomistima glavni protagonisti ovog stanovišta su Miladin Korać, Dragoljub Dragišić, Milovan Pavlović.

⁶ Među brojnim zastupnicima ovog stanovišta posebno izdvajamo Ivana Maksimovića. Videti knjigu: „*Teorijske osnove društvene svojine*“, izdanje Instituta društvenih nauka, Beograd 1974.

Sa razvojem proizvodnih snaga i zaoštavanjem društvenih protivrečnosti taj se model pokazao nesposobnim da obezbedi ne samo razvoj, već i opstanak društvenog sistema, čiju klasnu suštinu izražava. Sve više i intenzivnije podruštvljavanje proizvodnje praćeno snažnom koncentracijom i centralizacijom kapitala nametalo je vremenom potrebu da se privredni razvoj koji oslonac uveliko nalazi u akumulaciji kapitala prenese iz nadležnosti privatnih vlasnika u ruke države, da postane predmet njenog upravljanja. Pri tome država to upravljanje ne vrši ukidanjem privatnog vlasništva, već stimuliranjem i prinudavanjem privatnih vlasnika da ostvaruju potreban i željeni obim akumulacije. Ona to čini raznovrsnim merama ekonomske politike. Imamo u vidu, pre svega, poresku politiku (kada se akumulirani deo profita oslobađa poreza, a deo profita namenjen neproizvodnoj potrošnji podvrgava oštroj poreskoj progresiji), politiku kamatnih stopa kojom se daju podsticaji štednji, politiku nadnica kojom se štiti profit i akumulacija, raznovrsne mere kojima se ohrabruju ulaganja u nove poduhvate itd. Iz ovoga sledi da razvojni podsticaji privrednog sistema u domenu akumulacije ne potiču iz čistog, napred navedenog (prvog), modela akumulacije, već prevashodno iz »dopunskih« elemenata koji mu niukoliko nisu svojstveni niti su izraz njegovog unutrašnjeg bića. Najzad, treba dodati da raznovrsne aktivnosti kojima država podstiče akumulaciju, a time i privredni razvoj, nailaze na podršku takozvane tehnostrukture u nadmoćnijim korporacijama — velikim proizvodnim jedinicama u kojima se često ostvaruje pretežni, a u nekim slučajevima i ukupni, nacionalni obim proizvodnje određenog ili određenih dobara. Tehnostruktura pri tome kriterije uspešnosti poslovanja korporacije kojom upravlja ne ograničava samo na profit. Naprotiv, kao i država rukovođena je često širim i sveobuhvatnijim merilima uspeha kao što su ekonomska stabilnost, rast, međunarodni prestiž, zadovoljavanje zahteva koji potiču od lokalnog ili šireg socijalnog okruženja.⁷ Sve to govori da se prvi model akumulacije u praksi transformiše u mixtum compositum od raznovrsnih socijalnih subjekata i sa raznovrsnim motivima akumuliranja.⁸

⁷ Deskripciju društveno-ekonomskog stanja u kome država i tehnostrukture moćnih korporacija igraju dominirajuću ulogu u savremenom razvijenom kapitalizmu i posebno su akteri razvojnih funkcija — formiranja i proizvodnog angažovanja akumulacije — nalazimo u više dela Džona Galbrajta a pre svega u njegovom delu: „*Nova industrijska država*“, izdanje Globus, Zagreb 1969. Opis tog stanja sadrže i gotovo sve knjige u savremenoj građanskoj literaturi posvećene uporednom sagledavanju savremenih privrednih sistema. Pored pomenutih, navodimo još sledeće: George Dalton: „*Economic Systems and Society*“, u ediciji Penguin London 1974., Vaclav Holesovski: „*Economic Systems — Analysis and Comparison*“, McGraw — Hill Book Company, New York 1977. Posebno, pored navedenih, ističemo i knjigu P. J. D. Willes-a: „*Economic Institutions Compared*“, izdanje Basil Blackwell Oxford, 1977.

⁸ Ne retko se ukazuje da su rukovođeće strukture u sve većoj meri u posedu akcija modernih krupnih korporacija kojima upravljaju te tako u sebi sjedinjuju suvlasničku i upravljačku funkciju. Iz toga sledi rezonovanje o reaffirmaciji profita kao kriterija uspešnosti poslovanja korporacije.

b. Ni drugi model akumulacije nije mogao ostati u svom čistom obliku. Započet je zapravo kao rigidan mehanizam striktnog propisivanja plata radnicima i budžetske centralizacije ukupnog dohotka koji prevazilazi obim plata. To je centralizacija vršena direktnim administrativnim metodima i nije bila sračunata da podstakne ekonomski interes i probudi motivaciju radnih kolektiva da sa postojećim proizvodnim potencijalom ostvare što veći obim proizvodnje. U suštini, radni kolektiv nije tretiran kao robni proizvođač baš kao što ni sredstva za proizvodnju ni proizvodni rezultati nisu tretirani kao robe. To je, razume se, ostavljalo tragove na efikasnost proizvodnje čineći je nižom od moguće. Kasniji tok razvoja išao je u pravcu postupne afirmacije kategorija robne privrede. Postupno se smanjivao broj direktivnih pokazatelja kojima su definisani proizvodni zadaci preduzeća. Time je širen prostor za ekonomsko ispoljavanje preduzeća kao robnih proizvođača. U kontekstu akumulacije to je konkretno značilo da se ona formira u srazmeri prema obimu državnih sredstava kojima preduzeće posluje, to jest kao ustanovljeni postotak od tih sredstava. Time se zapravo preduzeća motivišu da ostvare sa postojećim proizvodnim potencijalom što veći obim proizvodnje i dohotka. Pošto im je unapred znan obim obaveza prema državi, ona su u mogućnosti da teret tih obaveza učine relativno manjim pri većem obimu proizvodnje i dohotka. U tome je sadržana i mogućnost njihovog fleksibilnijeg ponašanja kod visine radničkih plata i, što je posebno važno, sticanja izvesnih sredstava koja im mogu poslužiti za proširenu reprodukciju. Drugim rečima, preduzeća tako postaju, makar i u rudimentarnom obliku ekonomski motivisani subjekti privređivanja i učesnici u formiranju jednog, makar i skromnog, dela akumulacije s pravom raspolaganja njime. U ovako pragmatičkom obliku drugi model akumulacije sadrži neke elemente koji su inače svojstveni prvom modelu. Reč je o dobiti kao motivu privređivanja, te o prepuštanju preduzeću jednog (makar i marginalnog) dela dobiti s pravom da ga prema svojim ekonomskim interesima usmeri delom u akumulaciju i investicije, a delom u povećavanje plata putem premija i drugih stimulacija. Kamata na državna sredstva kojima preduzeća posluju poprma karakter kamate na kapital koju preduzetnici plaćaju vlasnicima, s tim što se ovde u ulozi preduzetnika javlja državno socijalističko preduzeće, a u ulozi vlasnika kapitala država. Na taj način makro-ekonomskim kriterijima — povećavanju proizvodnje (privredni rast) i ukupnog proizvodnog potencijala zemlje, globalnim veličinama ukupnog ekonomskog napredovanja — dodaje se dobit kao mikro-ekonomski parametar uspešnosti poslovanja preduzeća. Očigledno je da se model takođe ne podudara sa svojim ideološkim osloncem po kojem je država jedini ekonomski subjekat akumulacije i protagonista radničkih interesa. U meri u kojoj je prednje nepodudaranje društveno-ekonomska realnost, razlike između njega i pragmatične varijante prvog modela se smanjuju, mada se u ideološkom pogledu modeli međusobno isključuju. Za naša dalja razmatranja od značaja je da već ovde navedemo da pojedini instrumenti privrednih sistema, a pre svega in-

strumenti kojima sistemi ostvaruju svoje razvojne funkcije, u ovom slučaju instrumenti formiranja akumulacije, nisu jednoznačno ideološki određeni. Ciljevi diktiraju primenu određenih instrumenata te se isti instrumenti mogu primenjivati u privrednim sistemima potpuno različitih ideoloških polazišta i orijentacija. Ili drugačije, ne može se karakter sistema izvoditi iz instrumenata kojima se služi u nastojanju da ostvari, i ostvaruje, određene ciljeve, već naprotiv, isti instrumenti mogu imati potpuno različitu ideološku sadržinu zavisno od ideološke orijentacije sistema u kome se koriste radi ostvarivanja određenih razvojnih ciljeva.

Jugoslovenski privredni sistem u aktuelnoj fazi svoga funkcionisanja izložen je mnogim teškoćama upravo zbog predubedenja da su sa njim nespojivi neki mehanizmi i instrumenti kao što je kamata i kreditni odnos, funkcionalno vezivanje akumulacije za sredstva proizvodnih jedinica i sl.

Treći model akumulacije manje od prethodna dva funkcioniše u svom čistom obliku. On je ideološki veoma odbojan prema instrumentima kojima se u svom pragmatičnom obliku koriste prethodna dva modela. U njemu se akumulacija formira jednim delom dobrovoljnim izdvajanjem proizvodnih jedinica dela dohotka za akumulaciju. Drugi deo akumulacije se formira obavezanim izdvajanjem dohotka po odluci državnih organa. Taj deo akumulacije je namenski predodređen već samim odlukama državnih organa. Treći deo nastaje preusmeravanjem u akumulaciju dela dohotka stanovništva i neprivrednih društvenih subjekata. To se čini putem zajmova, proizvodnim ingažovanjem štednih uloga stanovništva i viškova nad rashodima neprivrednih društvenih subjekata i institucija. Svi oblici formiranja akumulacije, sem prvog, odlikuju se kreditnim načinom njenog investicionog angažovanja. Kredit je praćen kamatom. Kredit za korisnika uvek znači anticipiranu akumulaciju iz budućeg dohotka. Otuda se povraćaj kredita i plaćanje kamate javljaju kao instrumenti formiranja akumulacije.

Treba, međutim, imati u vidu da akumulacija koja nastaje preusmeravanjem u proizvodnju dela nacionalnog dohotka koji je u raspodeli bio namenjen neproizvodnoj potrošnji (stanovništvu u obliku ličnih dohodaka), svojom cenom — kamatom — poskupljuje privredni rast — povećava njegove troškove. Za korisnike kredita u momentu njegovog vraćanja, i kamata ima karakter akumulacije, to jest nepotrošenog i proizvodno angažovanog dohotka. Međutim, kamata kada odlazi davaocu kredita — stanovništvu — povećava njegovu finansijsku aktivu koja može, ali ne mora, da se ponovo usmeri u proizvodne investicije. Na taj se način neproizvodnom potrošnjom raste akumulacija privrednih subjekata. U ovakvoj situaciji inflacija po stopi većoj od kamatne stope štiti akumulaciju privrednih subjekata kada se ona prvobitno javlja u formi kredita i tako koncipira raspodelu budućeg dohotka.⁹

⁹ Nepovoljan je, međutim, momenat da inflacija po pravilu favorizuje kreditne izvore finansiranja investicija, a destimulira samofinansiranje. Oba

Kada ne postoje kriteriji za formiranje akumulacije koji se po prirodi stvari moraju oslanjati na ekonomsku motivaciju samoupravnih privrednih subjekata, to jest kada se ti kriteriji iscrpljuju u načelnoj zainteresovanosti tih subjekata da akumuliraju radi maksimizacije dohotka, tada se gubi pouzdan oslonac i za objektivno odmeravanje ostalih kategorija namenske raspodele dohotka. U domenu ličnih dohodaka to znači kidanje veze između njihovog rasta i rasta produktivnosti rada te se na toj osnovi i raspodela prema radu narušava. To dalje znači i širenje ostalih oblika neproizvodne potrošnje mimo mogućnosti određenih obimom proizvodnje i nivoa ekonomske razvijenosti.

Ovaj model akumulacije koristi, dakle, mehanizme njenog formiranja koji ne samo što protivreče njegovoj ideološkoj orijentaciji, već su ekonomski neefikasni. Ti su mehanizmi na udaru oštre kritike ali se, zbog odsustva rešenja koja bi modelu mogla biti više primerena ili rešenja koja su ekonomski efikasnija, praksi stalno nameću i njome dominiraju. Očigledno je pred ovim modelom neodložan zadatak da uklanja neizvesnost akumulacije, to jest da izgradi mehanizme i u raspodelu ugradi instrumente i pravila ponašanja kojima bi se godišnji iznosi akumulacije na nivou privrednih subjekata i nacionalne ekonomije u celini unapred ustanovljavali.¹⁰

4. Kako se vrednosno odrediti prema tri navedena modela akumulacije, to jest kako ih rangirati prema njihovoj ekonomskoj i ukupnoj valjanosti? Jednostavan ekonomski kriterij za to je veličina akumulacije koju oni uspevaju da obezbede u okviru, i iz domaćeg, nacionalnog dohotka, posmatrana kao relativni deo (postotak) tog dohotka. Ekonomski kriterij vrednovanja tri modela akumulacije dalje se vezuju za sagledavanje podsticajnih efekata koje instrumenti formiranja akumulacije imaju na potpuniju i efikasniju upotrebu raspoloživog proizvodnog potencijala. Najzad, formiranje akumulacije je društveni teret koji pre svega podnosi najšira populaciona baza — radničko stanovništvo. Njegova se tekuća lična potrošnja, kao i oblici kolektivne neproizvodne potrošnje u kojima ono participira, smanjuje za iznos akumulacije. Od bitne je važnosti da li radničko stanovništvo dobrovoljno ili prinudno smanjuje svoju tekuću neproizvodnu potrošnju i kako se razrešavaju i prevazilaze konfliktne situacije u kojima mu se akumulacija nameće kao prinuda. U daljem izlaganju ukazujemo na ekonomsku efikasnost i društveno-ekonomske implikacije tri modela akumulacije.

a. Akumulacija u prvom modelu po pravilu je niža od stvarno moguće. Radi se o tome da je spontano ponašanje privatnih vlasnika i preduzetnika suočeno s iskušenjem rasta potrošnje iz profita na

oblika finansiranja u tržišnoj privredi moraju biti zastupljena. Svaki od njih ima svoje dobre osobine i nedostatke te se pre radi o traženju optimalne relacije među njima nego o ukidanju bilo kog od njih.

¹⁰ Na ovu potrebu ukazuju brojni autori u jugoslovenskoj literaturi. Neki od njih predlažu programiranu akumulaciju (M. Čirović i D. Vojnić), a neki uvođenje kamate na poslovni fond (M. Maksimović), dok se Horvat zalaže za regulisanje ličnih dohodaka.

štetu akumulacije.¹¹ Zatim, u meri u kojoj se vlasnici kapitala i prirodni uslova isključuju iz aktivnog ekonomskog života, slabi i njihov interes da svoje svojinske prihode (kamate, dividende, rente) ponovo vraćaju u proizvodni proces.¹² Sve je dakle, malobrojniji društveni sloj koji je, nošen profitnom motivacijom, upućen da akumulira. Zatim, razvoj proizvodnih snaga, te koncentracija i centralizacija proizvodnje, bivaju praćeni monopolskim i oligopolnim pojavama koje nude mogućnosti ostvarivanja profita i pri suboptimalnom obimu proizvodnje. Čim stalno uvećavanje obima proizvodnje putem uvećavanja proizvodnih kapaciteta nije osnovni uslov povećavanja profita, profit u dovoljnoj meri ne služi kao motivacija za akumulaciju. Dopuna modela instrumentima državne intervencije ublažava neke od navedenih smetnji za akumulaciju. Međutim, ta dopuna ne zadire u vlasnički suverenitet, pa samim tim ni u potrošačke preference primalaca dohotka po osnovu vlasništva. Utoliko prvi model akumulacije, bilo da se posmatra u svom čistom obliku, bilo sa instrumentima državne intervencije, ne obezbeđuje zadovoljavajući obim akumulacije i ovu, zapravo stalno izlaže eroziji putem potrošačke ekspanzije.

Drugi model akumulacije, za razliku od prethodnog, pokazuje se kao veoma uspešan u obezbeđivanju visokog obima i stope akumulacije. Time on obezbeđuje i ukupnu superiornost državno-socijalističkog ekonomskog sistema nad ekonomskim sistemima koji su zasnovani na privatnom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju i drugim materijalnim uslovima proizvodnje. Dugogodišnje iskustvo u funkcionisanju ovog modela kazuje da on ustvari i procenjuje mogućnosti akumuliranja iz domaćeg nacionalnog dohotka, te da akumulaciju ostvaruje na preteranoj depresijaciji potrošnje.

Kako ovaj model uglavnom koristi razne vrste prinude radi obezbeđivanja akumulacije — ideološku, administrativnu i ekonomsku — to jest kako ignoriše ekonomski interes mikro-privrednih jedinica za akumulaciju, on se ne može pozitivno oceniti sa stanovišta delovanja na ukupnu efikasnost privređivanja.

Treći model akumulacije još ne postoji kao celovito teorijski i institucionalno oformljen sistem. Koliko o njemu dosada znamo na bazi primene u našoj zemlji i to u relativno okrnjenom obliku, on nije potvrdio ekonomsku valjanost sa stanovišta formiranja akumulacije. Ispostavilo se zapravo, da je u njemu akumulacija izložena riziku neizvesnosti, te da je uveliko ugrožena ekspanzijom razno-

¹¹ Interesantno je podsetiti da Marks i luksuznu potrošnju kapitalista posmatra u funkciji njihove profitne motivacije. »Štaviše, na izvesnoj visini razvika izvestan konvencionalan stepen rasipništva, koje u isto vreme služi za pokazivanje bogatstva, a otuda i kao sredstvo za dobijanje kredita, postaje poslovnom nužnošću za »nesrećnog« kapitalistu. Luksuz ulazi u reprezentativne troškove kapitala«. S tim razume se, ide i »najpoganije tvrdičenje i najsitničaviji račun«. Marks: »*Kapital*«, citirano izdanje, strana 523).

¹² U literaturi se ukazuje i na momenat da rukovodeće strukture pod povoljnijim uslovima dolaze u posed akcija korporacija kojima upravljaju. Tako su stimulisane da, kao i njihovi suvlasnici, deo svojih prihoda reinvestiraju sjedinjujući još čvršće svoj interes sa interesima korporacije.

vrskih oblika neproizvodne potrošnje. Ovo je zapravo njegova odlika po kojoj se on pokazuje znatno manje ekonomski efikasnim u odnosu na prethodni drugi model u kojem akumulacija i investicije imaju apsolutni primat nad neproizvodnom potrošnjom.

U ovom modelu nema institucionalno razrađenih i primenjenih mehanizama i instrumenata koji bi čin akumuliranja učinili podsticajnim i stimulativnim elementom za efikasnije korišćenje postojećeg proizvodnog potencijala.

U svakom slučaju, model još nije ni teorijski ni institucionalno uobličen, a još je manje praktično proveren da bi se o njegovoj ekonomskoj efikasnosti mogli izvoditi pouzdani zaključci.

b. Društveno-ekonomske implikacije dva prva modela akumulacije se sumarno ogleđaju u otuđivanju viška rada od radnika. Otuda se u njima akumulacija sa stanovišta radnika javlja kao prinuda koja im se nameće i to u prvom modelu radi povećavanja profita,¹³ a u drugom u njihovom sopstvenom i dugoročnom interesu kojeg u njihovo ime izražava i štiti socijalistička država. Razumljivo je da u takvim uslovima radnička potrošnja ne može predstavljati opasnost za akumulaciju, ali drugi vidovi neproizvodne potrošnje to sigurno mogu, i faktički predstavljati. Pošto oba modela vode depresijaciji radničke potrošnje u njihovom funkcionisanju su neizbežne konfliktne situacije — štrajkovi i socijalni nemiri širih razmera sa osetnim ekonomskim implikacijama. Postoji, razume se, i manje vidljivo, prikriveno reagovanje na akumulaciju kao prinudni čin i na depresijaciju potrošnje. Reč je o odsustvu neophodnih napora i zalaganja radnika da povećavaju produktivnost živog, i ekonomiju minulog rada. Radi se o jednoj vrsti latentnog, nevidljivog otpora akumulaciji kada se u njoj ne prepoznaje sopstveni interes, to jest povećavanje sopstvene potrošnje u neposrednoj budućnosti.¹⁴

Treći model akumulacije superiorniji je od prethodna dva po društvenom položaju radnika. Radi se jednostavno, o tome da akumulacija u njemu nije prinudni čin u institucionalnom obliku, to jest sa stanovišta normativno ustanovljenog i zaštićenog društvenog odnosa. U ovom je sistemu akumulacija prinuda samo u meri u kojoj

¹³ Kada se profit javlja kao motiv akumulacije i kada on izražava društveni odnos u kome su sredstva za proizvodnju u privatnom vlasništvu tada je i sama akumulacija uslov daljeg potčinjavanja rada kapitalu. Reprodukuje se u sve oštrijem obliku društveno stanje u kome se proizvod radnikovog rada okreće protiv samo radnika. Marks je to izrazio i sledećim rečima, »Kao što u religiji čovekom gospodari proizvod njegove rođene glave, tako u kapitalističkoj proizvodnji njime gospodari proizvod njegovih rođenih ruku«, »*Kapital*«, BIGZ i Prosveta 1971. str. 549.

¹⁴ Ovde je u pitanju latentni otpor povećavanju stope akumulacije. On se ispoljava kao opadajući »prinos« povećavanja stope akumulacije, to jest, kao stalno pogoršavanje odnosa između relativnog povećavanja (a) stope kumulacije i (b) stope rasta nacionalnog dohotka. Kada se dođe u stanje da stopa rasta nacionalnog dohotka ostaje ista i pri povećavanju stope akumulacije, tada se prešla maksimalna granica akumulacije. Kalecki je tu granicu izrazio jednakošću gubitaka u potrošnji i dobitaka u prirastu nacionalnog dohotka koji slede zbog povećanja stope akumulacije. (Videti šire o tome u njegovoj knjizi: »*Očerk teorii rasta socijalističeskoj ekonomiki*«, Progres, Moskva, 1970.).

je spoznata kao nužnost, samo, dakle utoliko ukoliko su radnici ovladali saznanjem da je ona uopšte uslov ekonomskog i ukupnog društvenog napredovanja. U skladu sa ovim saznanjem i opredeljenjima za odgovarajuću razvojnu dinamiku radnici se slobodno i svesno bez institucionalne prinude odriču dela tekuće neproizvodne potrošnje u prilog akumulacije koju zapravo vide kao uslov budućeg rasta svoga životnog standarda. Od izuzetne je, međutim, važnosti da odlučivanje o akumulaciji mora imati makro-ekonomsku dimenziju i ta se dimenzija mora obezbediti odgovarajućom demokratskom procedurom. Odluka drugim rečima mora biti dogovor radnika kao klase a ne naredba centralnih državnih organa. Ta dimenzija i postupak njenog utvrđivanja ovom modelu akumulacije prema dosadašnjoj praksi nedostaje. Utoliko je on institucionalno nedovršen.

Upravo zbog toga što višak rada stavlja pod suverenu vlast radnika, ovaj model nije opterećen rizikom socijalnih konflikata i štrajkova niti mu može biti svojstveno odsustvo radnikovog interesa da efikasno koristi raspoloživi proizvodni potencijal i povećava produktivnost živog rada. To su međutim, za sada potencije modela te njihovo potvrđivanje u praksi zavisi od izbora i poštovanja društveno dogovorenih pravila i kriterija kako za formiranje akumulacije u proizvodnim jedinicima, tako i ličnih dohodaka radnika.

3. PRIVREDNI SISTEM I PROBLEMI INVESTICIJA (ILI PROIZVODNE UPOTREBE AKUMULACIJE)

1. Akumulacija predstavlja samo potenciju razvoja. Potvrda te potencije ostvaruje se u većoj ili manjoj meri (ili se ponekada i ne ostvaruje) u domenu investicija. Na taj način sistemski okviri upotrebe akumulacije predstavljaju drugi važan domen ispitivanja uticaja privrednog sistema na privredni razvoj. U načelnim razmatranjima sistemskih determinanti privrednog razvoja sa stanovišta upotrebe akumulacije, tri pitanja zaslužuju posebnu pažnju. Prva dva se odnose na (a) sektorsku i (b) prostornu (regionalnu) alokaciju (investiciono angažovanje) akumulacije. Investiciono angažovanje akumulacije uvek znači uvećavanje proizvodnog potencijala nacionalne ekonomije, to jest povećavanje broja zaposlenih, te sredstava i predmeta rada kao uslova za ostvarivanje proizvodnje. Radna snaga i sredstva za rad mogu se u proizvodnom procesu kombinovati u raznovrsnim srazmerama. Otuda treće važno pitanje upotrebe akumulacije jesu srazmere u kojima se putem investicija zasnovanim na akumulaciji kombinuju faktori proizvodnje. Prva dva momenta predstavljaju kompleks mobilnosti akumulacije u kojem se najviše i ispoljavaju sistemske determinante privrednog razvoja. Treće pitanje je važno zbog toga što je akumulacija, po pravilu, nedovoljna da bi se njome u celini proizvodno aktivirali raspoloživi materijalni i subjektivni razvojni činioci. Ako se ima u vidu da je raspoloživost ovih činilaca u nacionalnoj ekonomiji različita (neki su obilati a drugi retki i deficitarni), onda su srazmere u kojima se akumulacija koristi

za njihovo proizvodno angažovanje od prvorazrednog značaja za izbor i realizaciju razvojne strategije. Razvojna strategija ima smisla, kao programirani ekonomski tok, samo ako nalazi odgovarajuće oslonce u privrednom sistemu.

2. Po sva tri navedena pitanja postoje tri sistemska modela koje ćemo u daljem tekstu označivati kao modele upotrebe akumulacije. Prvi od njih je tržišni model. U njemu privatni vlasnici i preduzetnici biraju sektorska i prostorna područja angažovanja akumulacije i pri tome biraju srazmere u kojima kombinuju faktore proizvodnje. U drugom modelu odluke o upotrebi akumulacije donosi država. Treći model je samoupravni, radni kolektivi delom kao akteri na tržištu, a delom međusobno povezani dogovorima i sporazumima, odlučuju o proizvodnom angažovanju akumulacije. Svaki od tri modela upotrebe akumulacije u suštini predstavlja nastavak njemu analognog modela formiranja akumulacije i zajedno sa njim čini esenciju sistema proširene reprodukcije u kojem se uglavnom i ostvaruju najvažnije razvojne funkcije privrednog sistema. Valja odmah zapaziti da u sva tri navedena modela subjekti koji donose odluke o formiranju akumulacije istovremeno njome i raspolažu, to jest odlučuju o njenoj upotrebi.

Valja dalje upozoriti na identičnost motiva formiranja akumulacije sa motivima njenog investicionog angažovanja. To je samo po sebi jasno, jer se motivi formiranja akumulacije mogu da materijalno ostvare samo putem njenog proizvodnog investicionog angažovanja. Otuda, u prvom modelu upotrebe akumulacije to je profit. Motiv u drugom modelu precizno nije definisan, već se uvek načelno utvrđuje kao podizanje životnog standarda stanovništva i rastuće zadovoljavanje njegovih takođe rastućih potreba. Pri tome, kako je dosadašnje iskustvo u primeni ovog modela pokazalo, akumulacija je često proizvodno angažovana i nezavisno od načelnog motiva njenog formiranja i upotrebe uz vrlo dugoročna odlaganja njenog dejstva na životni standard. Najzad, treći model ponovo afirmiše mikro-privredne jedinice — ali ovog puta kao samoupravne radne kolektive — i dohodak ističe kao njihovu motivaciju u proizvodnoj upotrebi akumulacije. Pri tome, za razliku od prvog modela u kojem je investiciona odluka individualni čin privatnog robnog proizvođača, u trećem modelu ona treba da bude društveni čin više radnih kolektiva koji međusobno udružuju »svoju« akumulaciju i njenom upotrebom realizuju zajednički razvojni program. Dok prvi model upotrebe akumulacije glorifikuje mikro-ekonomski pristup, a ignoriše makro-ekonomski aspekt i dok drugi model u ovom pogledu predstavlja njegov apsolutni antipod, treći model predstavlja pokušaj povezivanja mikro-ekonomskih i makro-ekonomskih aspekata investiranja. U njemu se polazi od poslovne i samoupravne autonomije radnih kolektiva bazičnih proizvodnih jedinica, ali njihovo udruživanje do makro-ekonomskih razmera predstavlja okosnicu njegovog ekonomskog i društvenog bića. Bez udruživanja, treći model upotrebe akumulacije bi se neminovno utapao u prvi model, a za pre-

vazilaženje problema sa kojima se suočava, prvi model morao bi se služiti rigoroznom državnom intervencijom.

3. Nijedan od tri modela upotrebe akumulacije ne funkcioniše danas u svom čistom obliku, na svojim čistim ideološkim osnovama.

a. Prvi od njih je započeo u doba radnog liberalnog kapitalizma, ali je razvoj proizvodnih snaga sve više tržište činio nepodobnim za alokaciju investicija. Radi se o brojnim razlozima zbog kojih tržište uopšte u uslovima visoke koncentracije i centralizacije proizvodnje te monopolskih i oligopolskih situacija ne može da efikasno funkcioniše. Reč je i o tome da mnogi problemi koji se rešavaju upravo investicijama prevazilaze kratkoročne horizonte privatnih vlasnika i preduzetnika, njihove lokalne domete i profitnu motivaciju. Investiranje u krupnu privrednu infrastrukturu, u krupne naučno-istraživačke poduhvate, u privođenje eksploatacije novih prirodnih izvora, u nerazvijene regione, vremenom je postajalo sve više i više nacionalni interes čije zadovoljavanje se nije moglo ostvarivati pojedinačnim poduhvatima privatnih vlasnika i preduzetnika.

Investicije su način rešavanja čitavog niza ekonomskih problema sa izuzetno velikim socijalnim implikacijama. Pomenimo problem zaposlenosti. Sa stanovišta privatnog kapitala i rentabilnosti investicija, manja ili veća nezaposlenost kao uslov jevtine radne snage, je poželjno društveno i ekonomsko stanje.¹⁵ Nacionalni interes je međutim, puno proizvodno angažovanje svih proizvodnih faktora, pa prema tome i puna zaposlenost.

Privatni kapital u svojim investicionim poduhvatima je uglavnom indifirentan prema efektima svojih ulaganja na okruženje — pozitivnim ili negativnim. Zagađivanje prirodnog okruženja, socijalno-ekonomske implikacije koncentracije proizvodnje u urbanim sredinama gde su uglavnom i najviše ispunjene pretpostavke rentabilnog privatnog ulaganja, socijalne konsekvence proizvodnje dobara koja ne služe zadovoljavanju autentičnih ljudskih potreba, a imaju svoje tržište, nameću društvu dodatne troškove. Drugim rečima, privatne investicije, mada rentabilne za one koji ih preduzimaju, pokazuju se sa stanovišta društva u celini i u nizu situacija kao rasipanje rada i sredstava ili jednostavno kao nerentabilne.

U privrednom razvoju nisu svi privredni sektori (odeljci, oblasti, grane) od podjednako značaja ni u jednoj etapi njegovog odvijanja i ovaj se ne ostvaruje kao ravnomerni tok. Tržište uspostavlja ravnotežu uvek nakon pogrešnih ulaganja, spontanom delovanjem mehanizma probe i grešaka, putem cikličnih kriznih zastoja u proizvodnji i ogromnih gubitaka koji tim povodom nastaju.

Svi napred navedeni razlozi »opravdavaju«, čak i sa stanovišta privatnog kapitala, dopunu prvog modela upotrebe akumulacije snaž-

¹⁵ »Proizvođači akumulaciju kapitala, radničko stanovništvo, dakle, samo proizvodi u sve većem obimu i sredstva koja njega samog čine relativno prebrojnim... sa svoje strane to suviše stanovništvo postaje polugom kapitalističke akumulacije, pa čak i jedan od uslova postojanja kapitalističkog načina proizvodnje«. (Marks: »Kapital«, BIGZ i Prosveta, Beograd 1971, str. 558 i 559).

nom državnom intervencijom; model time gubi svoju ideološku čis- totu, on jednostavno pored privatnog vlasnika i preduzetnika uvodi i državu u domen donošenja investicionih odluka. Državu, kao akte- ra u domenu investicionih odluka, kao instituciju nacionalne kon- frontacije i spajanja rada i kapitala, odlikuju najmanje sledeća četiri momenta. Prvo, ona je jednim delom čisti vlasnik akumulacije kao što je uopšte i vlasnik jednog dela ukupnog raspoloživog proizvo- dnog potencijala zemlje. O upotrebi tog dela akumulacije ona odlu- čuje rukovođena određenim interesima nacionalne ekonomije i druš- tva. Drugo, ona bitno usmerava investicije privatnih vlasnika i pre- duzetnika nizom svojih mera koje su sračunate na to da probude interes i motivišu ove da ulažu u one sektore privrede i u one regio- ne, za koje ona ocenjuje da su od posebnog značaja za ukupan raz- voj nacionalne privrede i društva. Od, ne manje važnosti, je ovde i njeno nastojanje da obeshrabri ulaganja u sektore, regione i urba- ne lokacije kojima se ukupnom nacionalnom sektorskom i prostor- nom rasporedu proizvodnih snaga nanose krupnije štete. Njena ulo- ga u ovom smislu je indirektna. Reč je zapravo o tome da ona nizom svojih mera i instrumenata otvara privatnoj inicijativi izvesnost ostvarivanja profita i u onim domenima u kojima bi investicije izo- stale bez njene podrške. Ili, ona otežava investiranje smanjivanjem izgleda na profit u delovima privrede i nacionalnog prostora koje treba zaštititi od dalje akumulacije proizvodnih kapaciteta. Država, dakle, ovim oblikom svoje intervencije oponaša tržište, to jest pro- fitnu motivaciju kao tipičan tržišni fenomen koristi da bi »uprav- ljala« slobodnim ponašanjem privatnih vlasnika i preduzetnika. Tre- će, država još u jednom pogledu zamenjuje tržište. Ona, naime, pos- taje generator informacija o budućim privrednim tokovima, o prav- cima odvijanja tehničkog progressa, o budućoj ekonomskoj politici koju će slediti, i o razvojnim preferencama i prioritetima koji će či- niti sadržaj te politike. Ona tako postaje najznačajniji informacioni servis privrede. Ona ima svoje institute, svoje stručne organe i služ- be koji permanentno obaveštavaju o ekonomskim prilikama u zem- lji, o trendovima promena. Time se smanjuje neizvesnost i stvara sigurna »poletna staza« privatnoj inicijativi u domenu investicija. Najzad, četvrto, država ne može svoju vlast koristiti da prinudi pri- vatne vlasnike i preduzetnike na određena ulaganja. Može međutim, izričito zabraniti upotrebu akumulacije za određene investicije kada to po njenoj oceni protivreči nacionalnom interesu.

b. Drugi model upotrebe akumulacije predstavlja izuzetno insti- tucionalno i društveno-ekonomsko pojednostavljenje u odnosu na prvi model i to sa čisto pragmatičnog pristupa. U njemu država, po- sredstvom svojih institucija, odlučuje o upotrebi glavnine akumu- lacije prepuštajući privrednim preduzećima investicionu aktivnost u domenu zamene, održavanja i manjih modernizacija postojećih proizvodnih kapaciteta. Utoliko ovaj model neznatno odstupa od svog ideološkog polazišta. Globalni sektorski i prostorni raspored investicija strateško je područje privrednog razvoja kojim suvereno up-

ravlja država i tu ovaj model prema dosadašnjem iskustvu nije stvorio prostor za bilo kakvu autonomiju i uticaj mikro privrednih jedinica. Po sebi se razume da programiranje makro-ekonomske strukture investicija, država podređuje ciljevima ekonomskog i društvenog razvoja koje pred sobom postavlja u odgovarajućem vremenu. Programiranje makro-ekonomske i regionalne strukture investicija čini osnovni sadržaj njenog planiranja. Poznato je da je model o kome je reč počeo da se primenjuje u uslovima nerazvijenih proizvodnih snaga te relativno siromašnih i pretežno agrarnih proizvodnih struktura. Taj je model u početku bio preokupiran ostvarivanjem industrijalizacije sa akcentima na razvoj teške industrije. Utoliko su i državne odluke poprimale karakter izričito političkih odluka, to jest odluka koje nisu zahtevale prethodnu egzaktnu ekonomsku analizu i atestiranje. I bez toga su se znali razvojni prioriteti kada se industrijalizacija usvoji kao generalni razvojni obrazac. Kako su, međutim, popunjavane praznine u proizvodnoj strukturi i kako je reprodukciona matrica nacionalne ekonomije postajala sve složenija, državne odluke o globalnoj strukturi investicija i njihovom prostornom rasporedu su sve više morale da traže oslonac u složenim ekonomskim analizama koje su se vršile primenom strukturnih globalnih i regionalnih modela privrednog razvoja.

Isto tako, dok je izbor investicionih solucija u okviru date makro-ekonomske i prostorne strukture investicija u početku i mogao biti lišen preciznih kriterija za ekonomsku evoluciju troškova i rezultata, u kasnijem razvoju mu se to vrednovanje nameće kao *conditio sine qua non*. Zbog toga je razvoj modela tekao u pravcu razrade zvaničnih metodologija ekonomske efikasnosti investicija. U njima se koriste kategorije svojstvene robnoj privredi kojima se izražavaju troškovi faktora proizvodnje (kamata, renta, radničke plate) i očekivani rezultati (dobit, rok povraćaja ulaganja) od odgovarajućeg investicionog poduhvata. Zvaničnim se metodologijama definiše zona dozvoljivih investicionih solucija unutar koje se vrši izbor optimalne. Njima se izričito zabranjuju ulaganja ispod propisanog minimuma rentabilnosti. Kriteriji rentabilnosti obavezni su i za investiciju upotrebu onog dela akumulacije koji nije centralizovan i koji kao takav investicijom angažuju preduzeća.

c. Treći model ima samoupravno udruživanje rada i sredstava kao svoju ideološku platformu. U njemu su sredstva akumulacije (kao i dohodak iz kojeg potiču) neotuđiva od bazičnih mikro-privrednih jedinica, iako su po svom društvenom statusu u društvenoj svojini. Mikro-privredna jedinica može sredstva da upotrebi, bilo za fizičko i ekonomsko (novu izgradnju) ili samo ekonomsko (zamenu i — ili modernizaciju) uvećavanje svojih proizvodnih kapaciteta, ako u tome vidi mogućnost rentabilnog porasta dohotka. Ukoliko iz bilo kojih razloga investicije u sopstvene kapacitete nisu rentabilne ona sredstva može da »ustupi« drugoj ili drugim proizvodnim jedinicama. To ustupanje mora biti ekonomski motivisano. Ona će dakle, svoja sredstva ustupiti onim jedinicama s kojima je proizvodno, podelom rada povezana, od kojih dakle, bilo po ulaznoj liniji (na-

bavka neophodnih inputa — sredstava za rad, predmeta rada, energije i informacija) ili po liniji izlaza (kupci njenih proizvoda) zavisi njeno povećavanje dohotka. Motiv za ustupanje sredstava proizvodna jedinica nalazi u obezbeđivanju kontinuiteta svoje proizvodnje i prodaje svojih proizvoda u proširenim razmerama i u obezbeđivanju, na toj osnovi, rastućeg dohotka. Sredstva se mogu ustupati (a) bez obaveze vraćanja, (b) s obavezom da se vrate u istom nominalnom ili realnom (revalorizovanom zbog inflacije) iznosu i (c) s obavezom vraćanja i pravom davaoca sredstava na određenu nadoknadu od njihovog korisnika. Sredstva se namenski ustupaju a davaoc i korisnik sredstava zajednički snose rizik i koriste rezultate koji se njihovom upotrebom postižu. Otuda se i dohodak stečen njihovom upotrebom označava kao zajednički dohodak.

Opisani treći model je zamišljen i kao način regionalne disperzije investicija. Računa se da proizvodne jedinice nemaju nikakvih teritorijalno političkih ograničenja u izboru partnera kome će ustupiti svoju privremeno slobodnu akumulaciju za investicije. Razvoj nerazvijenih delova nacionalne teritorije koji raspolažu radnom snagom i prirodnim resursima treba takođe da se oslanja na opisani mehanizam pritanja sredstava.

Skrenimo dalje pažnju da u ovom modelu (označenom institucionalno i u literaturi kao samoupravno udruživanje rada i sredstava) proizvodnu upotrebu akumulacije diktira subjekat njenog formiranja nezavisno od toga da li ju on sam investira ili je ustupa u te svrhe drugim proizvodnim subjektima. Po ovome se ovaj model razlikuje od prvog gde višak akumulacije nad investicijama vlasnik ustupa banci uz određenu kamatu. Time on gubi dalju kontrolu nad upotrebom svoje akumulacije. Otuda je u prvom modelu banka glavni akter na tržištu kapitala i samostalna je u odnosu na vlasnike koji su joj u formi depozita poverili svoju akumulaciju. U drugom modelu, banka postoji tek kao finansijski servis države i nema po pravilu nikakve poslovne autonomije. U trećem modelu, banka treba da bude finansijska asocijacija proizvodnih jedinica, to jest institucija koju one osnivaju da bi u njoj udruživale svoju akumulaciju i usmeravale njenu upotrebu analogno mehanizmu koji smo napred skicirali.

Treći model nije još uvek ni institucionalno dovršen niti je teorijski dovoljno izučen. Kratko je vreme od kada je u jugoslovenskom privrednom sistemu postao generalna preokupacija, te je još uvek u privrednoj praksi marginalan oblik investicionog angažovanja akumulacije.

Međutim, i nezavisno od toga što treći model tek stupa na scenu ekonomske stvarnosti i preživljava početne teškoće, valja uočiti neke njegove praznine upravo radi njegovog daljeg teorijskog i institucionalnog razvijanja i praktičnog potvrđivanja.

Prva, i osnovna, praznina ovog modela jesu nerealne pretpostavke na koje se oslanja i idealno tretiranje odnosa među bazičnim proizvodnim jedinicama povodom upotrebe akumulacije putem njenog udruživanja. Model zapravo polazi od toga da su proizvodne

jedinice potpuno ovladale saznanjima o svojim dugoročnim proizvodnim vezama, da se njihova proizvodna saradnja, zasnovana na tim saznanjima, može ostvariti kao svesno programirani ekonomski i društveni proces. Model dalje računa da je u proizvodnim jedinicama njihov dugoročni interes dobio prevagu nad tekućim i kratkoročnim interesima. Najzad, model računa da proizvodne jedinice imaju širok prostorni horizont za svoju ekonomsku aktivnost, te da su u tom smislu prevladale svaki uski lokalni okvir za razvijanje svoje proizvodne delatnosti. Model istovremeno pretpostavlja autonomiju proizvodnih jedinica, to jest, njihovu potpunu oslobođenost uticaja društvenih snaga koje bi im diktirale i nametale političke, nacionalne i lokalne kriterije upotrebe akumulacije umesto ekonomskih. Model najzad ignoriše robno biće i karakter proizvodnih jedinica i vidi ih kao društvene i ekonomske subjekte koji suvereno vladaju svojim međusobnim odnosima, koji uspešno prevazilaze konflikte međusobnih interesa zamenjujući ih zajedništvom interesa na dugi rok. Model se zasniva na uverenju da se sporazumevanje među proizvodnim jedinicama može da odvija bez zastoja, da one raspolažu potrebnim i dovoljnim obimom informacija koje čine osnovu njihove upravljačke aktivnosti u postupku sporazumevanja. Računa se da je »proizvodni kapacitet« bazičnih ekonomskih jedinica za obradu informacija dovoljan da iz njih proisteknu pravovremene odluke kao efikasno reagovanje na datu situaciju i okolnosti. Mnoge (da ne kažemo sve) od ovih pretpostavki nisu ispunjene u jugoslovenskoj stvarnosti gde se ovaj model upotrebe akumulacije (samoupravno udruživanje rada i sredstava) zastupa i nastoji primeniti.

Treći model o kome je reč često se brani i kritikom prethodna dva modela. Predmet kritike su ideološka polazišta tih modela ali i njihovi instrumenti koji često ne idu u prilog tih polazišta. Otuda je u ovom modelu svaka državna intervencija u domenu upotrebe akumulacije atak na samoupravnu autonomiju bazičnih proizvodnih jedinica. Svaka, pak, samoupravna autonomija u kojoj se ispoljava robno biće proizvodnih jedinica protivreći udruživanju.

Mehanizmi i instrumenti ranijih modela (kreditni, kamate, utvrđivanje kriterija minimalne rentabilnosti investicija poput roka povraćaja sredstava, cene proizvodnih faktora itd.) takođe se teorijski i institucionalno smatraju neprimernim samoupravnom udruživanju rada i sredstava.

Međutim, pošto model ne može funkcionisati na svojim sopstvenim ideološkim polazištima jer bitne pretpostavke na kojima se zasniva nisu ispunjene, to je on prinuđen da se koristi instrumentima i mehanizmima prethodna dva modela čiju kritiku i sam predstavlja.

4. U domenu kombinovanja faktora proizvodnje, dva prva modela u svome čistom ideološkom obliku se naravno razlikuju po tome što prvi od njih tu kombinaciju posmatra samo kroz prizmu minimizacije troškova i maksimizacije profita privatnih vlasnika i preduzetnika nezavisno od socijalnih posledica toga (nezaposlenost rad-

nika), a drugi fenomen nezaposlenosti ne »priznaje« kao realnost. U tom smislu prvi model sa šireg društvenog i ekonomskog stanovišta čini pasivnim (nezaposlenim) ogromni radni potencijal kada se njegovo aktiviranje ne podudara sa profitnom motivacijom privatnih vlasnika i preduzetnika. Utoliko je, čisto ekonomski posmatrano, sa stanovišta troškova proizvodnje on nesumnjivo usmeren da tržištu pruža proizvode sa što manjim jediničnim troškovima proizvodnje. Drugi model u kombinaciji faktora proizvodnje socijalne kriterije pretpostavlja čisto ekonomskim. Ne radi se o izboru nižeg nivoa tehnike, one koja je radno intenzivna u pojedinačnim proizvodnim sektorima, niti je pak u pitanju favorizovanje u sektorskoj strukturi investicija onih sektora koji su po svojoj tehnološkoj prirodi radno intenzivni. Naprotiv, drugi model je u svojoj primeni iz mnogih razloga favorizovao najviši nivo tehnike i kapitalno intenzivne proizvodne sektore. U tome je prednjačio u odnosu na prvi model. Iz socijalnih razloga on je međutim, visoku tehniku kombinovao sa njoj neprimernim (preterano velikim) obimom zaposlene radne snage, jednostavno radi toga da ova ne bi bila nezaposlena. Posledice takvog »ponašanja« modela, ustvari države, su neefikasna proizvodnja sa visokim jediničnim troškovima.

Privredni razvoj je svojim odvijanjem nametao potrebu da se u prvi model upotrebe akumulacije unesu bitne korekcije koje očigledno nemaju oslonac u privatno-vlasničko-preduzetničkom suverenitetu i profitnoj motivaciji. Reč je o složenom spektru mera kojima država upotrebu akumulacije usmerava u otvaranje novih radnih mesta, bilo da je reč o akumulaciji čiji je ona vlasnik, bilo da se stvaraju uslovi kojima bi se otvaranje novih radnih mesta učinilo profitno atraktivnim i za privatnu inicijativu. Cilj pune zaposlenosti postao je tako preokupacija države, kriterijum uspešnosti ekonomske politike i efikasnosti privrednog sistema. Ipak, ostaje se uveliko na čisto ekonomskom odmeravanju obima zaposlenosti, na davanju prioriteta smanjivanju troškova proizvodnje i obuzdavanju inflacije umesto na povećavanju zaposlenosti sa inflacijom kao neizbežnim pratiocem.

Za drugi model upotrebe akumulacije karakteristično je da njegove načelne i ideološke odredbe nalaze neposrednu primenu u praksi, to jest ideološka odredba privrednog sistema da u socijalizmu ne može biti nezaposlenosti neposredno se i primenjuje.

Treći model nije kod bazičnih proizvodnih jedinica razvio ekonomski i društveni smisao za pitanja zaposlenosti, odnosno nezaposlenosti. Razlog tome je dohodak kao motiv privređivanja. Proizvodne jedinice nastoje da putem investicija maksimiziraju dohodak po zaposlenom. Jedan od bitnih uslova za to je što veća opremljenost živog rada opredmećenim. Time se raspoloživa akumulacija pretežno usmerava u takozvano vertikalno širenje kapitala (povećavanje organskog sastava sredstava), a manje u njegovo ekstezivno, horizontalno širenje putem otvaranja novih radnih mesta. Investiciona upotreba akumulacije je pre usmerena na tehničko-tehnološka osavremenjavanja postojećih nego na gradnju novih kapaciteta. To ima

za posledicu usporeni rast zaposlenosti i komplikovanje problema nezaposlenosti.

Navedena odlika trećeg modela otvara prostor za spoljne intervencije kojima se bazičnim proizvodnim jedinicama nameću obaveze zapošljavanja mladih radnika ili se pak, one kombinacijom mera ekonomske politike dodatno stimulišu na investicije u otvaranje novih radnih mesta.

Treći model se suštinski i formalno razlikuje od prvog po tome što ideološki ne dozvoljava mogućnost otpuštanja zaposlenih radnika zbog primene nove i modernije tehnike i tehnologije. Kažemo ideološki zbog toga što se radi o socijalističkom društvenom odnosu koji akumulaciju ne može činiti sredstvom stvaranja viškova radne snage. Suštinski se razlika sastoji u tome što odluke o upotrebi akumulacije donose radnici. Pri tome je unapred jasno da oni neće dozvoliti takvu njenu upotrebu, koja bi ugrožavala njihovu zaposlenost. Zbog toga troškovi upotrebe nove tehnike uključuju i izdatke za otvaranje novih radnih mesta za radnike koje nova tehnika čini suvišnim. Ni pri državnom socijalizmu doduše nova tehnika ne može stvarati tehnološke viškove radnika ali brana otpuštanju ovde su ideološki razlozi o nespojivosti socijalizma i nezaposlenosti, a ne neposredna mogućnost radnika da upravljaju upotrebom akumulacije.

5. Tri modela upotrebe akumulacije treba vrednovati prema razvojnim tokovima koji su se na njima zasnivali i njima bili podsticani. Za takvo vrednovanje dva prva modela postoji relevantna empirička građa, dok je iskustvo u primeni trećeg modela suviše malo da bi se na njemu mogla proveravati njegova valjanost.

U ovom se tekstu nećemo pozivati na brojke, nećemo vršiti analizu razvojnih tokova koji su bili izvođeni kao primena izloženih modela. »Dokazni materijal« sadrže opsežne statistike i radovi mnogih poznatih ekonomista kojima se ponire u ekonomsku prošlost. Rezultati te prošlosti danas nam se pojavljuju u ekonomskoj zrelosti najrazvijenijih kapitalističkih zemalja i u prevaziđenoj ekonomskoj nerazvijenosti današnjih socijalističkih evropskih zemalja. Ekonomska valjanost prednjih modela meri se brzinom promena u vremenu koje su vodile današnjem nivou razvijenosti.

Prvi model do početka 30-ih godina ovog stoleća prilično se oslanjao na tržišnu soluciju i druge odredbe koje su sa njom povezane. Već u to vreme najrazvijenije zemlje Zapadne Evrope i SAD bile su izrazito industrijski, a to znači i uopšte ekonomski razvijene. Svoju industrijalizaciju su započinjale krajem 18. veka i sa njom nastavljale razvojnu dinamiku tokom čitavog 19. veka. Očigledno je da se radilo o jednom dugoročnom ekonomskom preporodu koji ni u jednoj od danas razvijenih kapitalističkih zemalja do početka 30-ih godina nije bio kraći od pola stoleća a do današnjih dana se razvijao u vremenskom rasponu od 100 do 200 godina. Ako se tome doda da se taj razvoj nije oslanjao samo na sopstvene potencijale, da se odvijao u uslovima ekonomskog liderstva zemalja na koje se odnosio, onda je očigledno da prvi model upotrebe akumulacije, njene sek-

torske i regionalne alokacije u investicionom angažovanju ne omogućava brzu strukturnu transformaciju agrarnih i ekonomski nerazvijenih u industrijske i visoko razvijene nacionalne ekonomije. Marks je svojom analizom pokazao kako taj model zakonito vodi cikličnim poremećajima sa ogromnim rasipanjem i imobilizacijom materijalnih i ljudskih resursa, kada formiranje i upotreba akumulacije ne vode rastu proizvodnje i potrošnje i kada se vrše prekidi u dugoročnim trendovima strukturnih promena. U državnoj intervenciji nađen je od početka 30-ih godina lek za ozbiljnije ciklične potrese. Od tada nam se model predstavlja kao kombinacija tržišta i državnog ekonomskog angažmana. U toj ga varijanti primenjuju i današnje nerazvijene ili zemlje u razvoju. Model daje različite rezultate zavisno od mnogih ekonomskih, političkih, socijalnih i drugih okolnosti pod kojima se u njima privredni razvoj odvija. Ipak, ostaje da, u celini posmatrano, zbog privatnog vlasništva nad glavninom akumulacije model ne može obezbediti njeno efikasno usmeravanje u sektore i regione koji bi u datom vremenu predstavljali razvojne prioritete. Prevedeno profitna motivacija upotrebe akumulacije, čak i sa korekcijama koje država preduzima, ne vodi punoj zaposlenosti u razvijenim, a još manje u zemljama u razvoju.

Drugi model se pokazao znatno efikasnijim od prvog. Njegovom primenom u znatno manjem razmaku vremena zgusnute su strukturne promene koje u tom intenzitetu nisu poznate kapitalističkoj ekonomskoj istoriji. U ovom modelu ostvaruju se neograničene mogućnosti sektorske i prostorne pokretljivosti akumulacije iz prostog razloga što je ona svojom glavninom skupljena u državnom budžetu i-ili centralnim investicionim fondovima. Njena upotreba prema tome vrši se po centralnim državnim odlukama u svrhu ostvarivanja unapred ustanovljenih razvojnih i društvenih ciljeva i realizovanja izabrane strategije ekonomskog i socijalnog razvoja. Upravo zahvaljujući tako neograničenoj mobilnosti akumulacije bilo je moguće njeno prebacivanje iz poljoprivrede i individualnog sektora u industriju i društveni sektor, te u okviru industrije iz onih njenih grana koje proizvode potrošnu robu u sektore prvog odeljka društvene reprodukcije. Zahvaljujući perfektnoj mobilnosti akumulacije drugi model je mogao, i može, da regionalnu komponentu privrednog razvoja učini ravnopravnom u ekonomskoj politici sa sektorskom komponentom.

Osnovna ograničenja ovog modela se ogledaju u objektivno skrovnim mogućnostima centralnih državnih organa, pa i centralnih naučnih i stručnih institucija, da savladaju ogroman obim informacija i na osnovu toga izvrše racionalan, ekonomski efikasan izbor sektorske i regionalne strukture investicija. U uslovima nerazvijene proizvodne strukture rizik grešaka u izboru prioriteta ka kojima se usmeravaju investicije je manji. U složenijoj proizvodnoj strukturi pravci njenih promena diktirani upotrebom akumulacije zahtevaju mnogo suptilnije analitičko uočavanje nesrazmera koje u njoj treba otklanjati. Isto tako, veći nivo razvijenosti pretpostavlja i veću zas-

tupljenost proizvodnje potrošnih dobara u proizvodnoj strukturi i sa znatno širim asortimanom tih dobara. Otuda i upotreba akumulacije mora u što većoj meri da respektuje potrošačke preference stanovništva i takve kriterije kao što su ukus, moda i sl. Sa razvojem se i potrošnja udaljava od unificiranih obrazaca svojstvenih egalitarnoj raspodeli pri niskom nivou dohotka. Potrošna dobra moraju biti sve više diverzificirana i po kvalitetu i po asortimanu kako bi odgovarala potrošačkoj tražnji koja se takođe sve više diverzificira analogno razlikama u nivou ličnih primanja koje diktira raspodela prema radu. Na ove zahteve strogo centralizovano odlučivanje o upotrebi akumulacije ne može da odgovori na zadovoljavajući način. U ovom pogledu drugi model upotrebe akumulacije manje je ekonomski pouzdan nego prvi.

Najzad, svako centralizovano odlučivanje o upotrebi akumulacije opterećeno je rizikom pogrešnih odluka zbog voluntarizma centralnih upravljačkih struktura, zbog predubedenja u veću važnost jednih sektora, regiona, grupa proizvoda u odnosu na druge bez pouzdanih ekonomskih kriterija. Ta su se predubedenja manifestovala u ekstremnom uverenju o potrebi primata industrije nad poljoprivredom, u verovanju u zakon bržeg rasta I u odnosu na II odeljak društvene reprodukcije, u davanju prioriteta prerađivačkoj industriji na štetu razvoja sirovinskih sektora.¹⁶ Takva uverenja koja su sledila centralna upravljačka tela prilikom investicionog angažovanja akumulacije imala su za rezultat nastojanje i perpetuiranje brojnih nesrazmera u proizvodnoj strukturi zemalja u kojima je primenjivan, i danas se primenjuje, drugi model akumulacije. Ovi nedostaci obeležavaju (karakterišu) drugi model akumulacije i u njegovoj pragmatičnoj varijanti, to jest i u varijanti dopunjenoj izvesnim pravima i mogućnostima preduzeća da sama odlučuju o upotrebi jednog dela akumulacije upravo zbog toga što je taj deo akumulacije neznan i što je autonomija preduzeća da ga samostalno investira samo relativna, to jest izložena brojnim centralno planskim ograničenjima.

Najzad, za treći model upotrebe akumulacije, kao što je napred već rečeno, nemamo dovoljno empiričke građe kojom bi ga mogli ekonomski »testirati«. Jedna decenija njegove primene u institucionalno nedograđenom i teorijski nedovoljno fundiranom obliku nije dovoljna za njegovu empiričku proveru. Ovo utoliko što je model tek marginalno bio zastupljen u ukupnoj problematici investicionog angažovanja akumulacije. Model je dakle, sa stanovišta primene ostao u zasenku dominirajuće prakse državnog odlučivanja i odlučivanja upravljačkih struktura mikro-privrednih, relativno osamostaljenih i u sebe zatvorenih (neudruženih) celina. To je nezadovo-

¹⁶ Očigledno je da se u praktičnoj primeni ovog modela nije poštovalo poznato Marksovo upozorenje da socijalističko »... društvo mora unapred izračunati koliko rada, sredstava za proizvodnju i životnih sredstava može bez ikakve štete da primeni na one poslovne grane koje, kao na primer gradnja železnica, ne daju za duže vreme, godinu ili više, ni sredstva za proizvodnju, ni životna sredstva niti ikakav koristan učinak, a ipak od celokupne godišnje proizvodnje odnose i rada i sredstava za proizvodnju i životnih sredstava«. (*»Kapital«*, citirano izdanje str. 963).

ljavajuće društveno i ekonomsko stanje u kome se ideološki anate-miše preovlađujuća praksa, a praktično ne primenjuju ekonomska rešenja koja uživaju ideološku podršku. Logičkim ekonomskim rezonovanjem nije teško ustanoviti sve prednosti trećeg modela u odnosu na prethodna dva, ali praktična potvrda tih prednosti za sada je stvar budućnosti.

Prof. Dr. Dragutin V. MARSENIĆ

SOCIO-POLITICAL »MODELS« OF ACCUMULATION AND INVESTMENTS
AND ECONOMIC DEVELOPMENT

S u m m a r y

1. Accumulation and investments are essential problems of economic development. The speed of economic growth and structural changes in each national economy mostly depends on the size of accumulation and the effectiveness of its use, i. e. of its investment engagement. Economic growth and relevant changes in economic structure of economy and society form the basis of economic development. Major problems of each economic system are a) what social subjects form the accumulation and what instruments they use therein, and b) what motives drive social subjects in allocation regarding sectors and space (investment engagement) of accumulation once they already are in the position to make decisions on investment. Those problems define the so-called system of enlarged reproduction, being undoubtedly the most important segment of the whole economic system. Thus the economic system realizes its influence on economic growth mostly through the system of enlarged reproduction, i. e. through institutional solutions for formation and investment use of accumulation.

2. In this paper three »models« of formation and investment allocation of accumulation are examined. Each model is discussed in its ideological variant and in the variant in which it is used in contemporary reality. In all three models there exists a smaller or a greater disparity between their ideological and pragmatic variants.

a. In its ideological variant the first model is based on private ownership on the means of production. The social subject of the accumulation forming in it is the private owner of the means of production or the private entrepreneur being his economic representative. The motive for the accumulation forming is the realization of increasing profits, so in this model accumulation simply appears as the transformation of profit into capital.

b. The second model of the accumulation forming is linked to the state-socialist economic system. It is based on state ownership on the means of production. In it the socialist state is the subject of the accumulation forming. The state is directed declaratively by rising the standard of living of the population, but according to the former experience it is a long-term objective and accumulation appeared as a means of increasing the productive social wealth without noticeable and direct influences on the growth of non-productive consumption.

c. The third model is based on state ownership on the means of production, i. e. on the right of direct associated producers to manage the means of production with which they work and to manage also the results

they achieve by their work. In this model associated producers form the accumulation and manage it, i. e. they decide on its use in investment.

3. In their pragmatic variant all three models differ from ideological variants. In the first model the state appears as the subject of the accumulation forming either directly (by constant increasing of the so-called state capital) or indirectly (by influencing private owners and entrepreneurs to form a smaller or a greater scope of accumulation). In the second model we find again the practice of a gradual (although still modest) decentralization of the accumulation forming. The third model is still at the very beginning of its practical use. It could be said that it is the most distant in its pragmatic variant from the ideological foundation, on which it is based.

4. In the field of the investment engagement of accumulation the first model is based on market criteria. In this respect ideologically denies the market and its framework is the central plan and the state investment decisions based on it. In the third model both the plan and the market are rejected and instead the so-called self-managed association of work and resources is emphasized. In this respect also the pragmatic variants of the three models of accumulation differ greatly from their ideological patterns. Investment allocation of accumulation in the first model is decreasingly realized through the influence of market and it is increasingly under the influence of various state regulations. The decentralization of decisions on investment increases in the second model as well, so the role of the state plan and the state centralized decision making is narrowed. In the third model the pragmatic variant is not built up still, so it remains on the pragmatic solutions of the former two models, although it criticizes them very severely, stating their instruments and mechanisms as inadequate for self-managed productive relations.

5. In this paper all three models are discussed from the aspect of the results achieved by their application. It is really shown the first model as a rule forms a smaller scope and rate of accumulation than it would be possible and that the second model achieves much better results in this respect. It is still not possible to evaluate the third model from this aspect. Adequate comparisons regarding the effects achieved in investment allocation are also presented in this paper.

